

De biotoopkeus van de Ortolaan in de Zuidoost-Achterhoek

Jan Rademaker & Jan Grotenhuis

Inleiding

De Ortolaan is een typische vertegenwoordiger van de vogelgemeenschap van het kleinschalige en gevarieerde oude hoevenlandschap in de Zuidoost-Achterhoek (zie figuur 1). Sommige bronnen vermelden dat de soort hier sinds mensenheugenis voorkomt (Ten Houten 1960).

Sinds 1974 doet de Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek onderzoek naar deze soort. De reden van dit onderzoek was de sterke verandering in de biotoop van deze soort, die zeker al sinds 1970 valt waar te nemen.

In deze onderzoeksperiode nam het broedbestand af van 127 tot 19 territoria. Daarom meer omtrent het voorkomen van deze soort, naar aanleiding van een proefgebied in Winterswijk.

Landschap en bodem

De eerste landbouwers in het gebied vestigden zich op de hogere dekzandruggen langs de beken. De hoog en droog gelegen gronden werden vooral gebruikt als bouwland. De lager gelegen delen langs de beken werden gebruikt als groenland.

Door de bemesting van de bouwlanden met heideplaggen (afkomstig uit de potstallen en vermengd met de mest van het vee) zijn deze bouwlanden door de eeuwen heen langzaam opgehoogd. Dit had tot gevolg dat de dekzandruggen nog meer geaccentueerd werden. Deze bouwlanden, essen genaamd, kenmerken zich door hun 'bolle' verschijningsvorm en hebben over het algemeen een dik humeus profiel.

In bodemkundige termen zijn de essen te rekenen tot de zogenaamde enkeerdgronden. Deze gronden kenmerken zich door: een humushoudende laag van 70-90 cm, een orga-

nisch gehalte van 5,5 tot 7%, een leemgehalte van 15-20% en hebben een hangwaterprofiel (Stiboka 1973).

Anders gezegd, het zijn droge en hoog gelegen humeuze gronden. In ortolanentermen 'warmtehoudende' gronden.

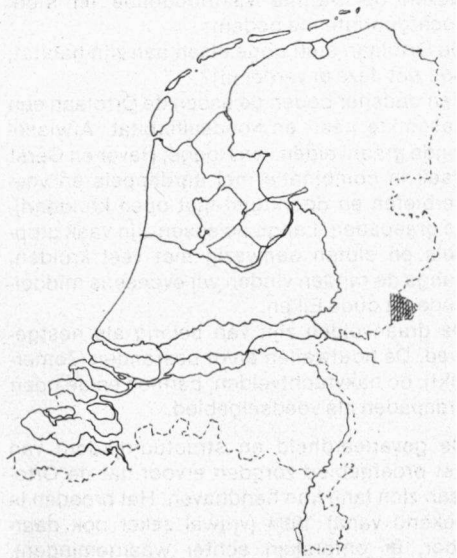
In figuur 2 is een dergelijk profiel afgebeeld. Er worden zwarte en bruine enkeerdgronden onderscheiden, het verschil is terug te voeren in het gebruik van bos- respectievelijk heideplaggen. Het oude hoevenlandschap kenmerkt zich door:

- essen
- meanderende beken
- een verspringend en onregelmatig kavelpatroon
- grote rijkdom aan kleine landschapselementen als houtwallen, bosjes en dergelijke
- verspreid liggende boerderijen

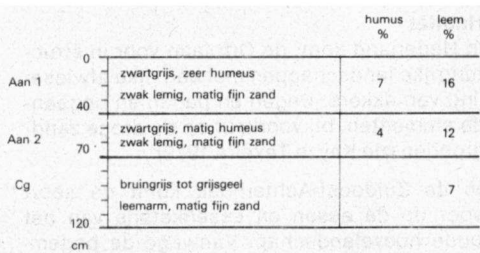
Beschrijving proefgebied

Het proefgebied is een grote es in het oude hoevenlandschap langs de Boven-Slinge ten zuidwesten van Winterswijk in de buurtschap Miste. Plaatselijk wordt deze es de Hogebeekvonder of de Brinkerkes genoemd (figuur 3).

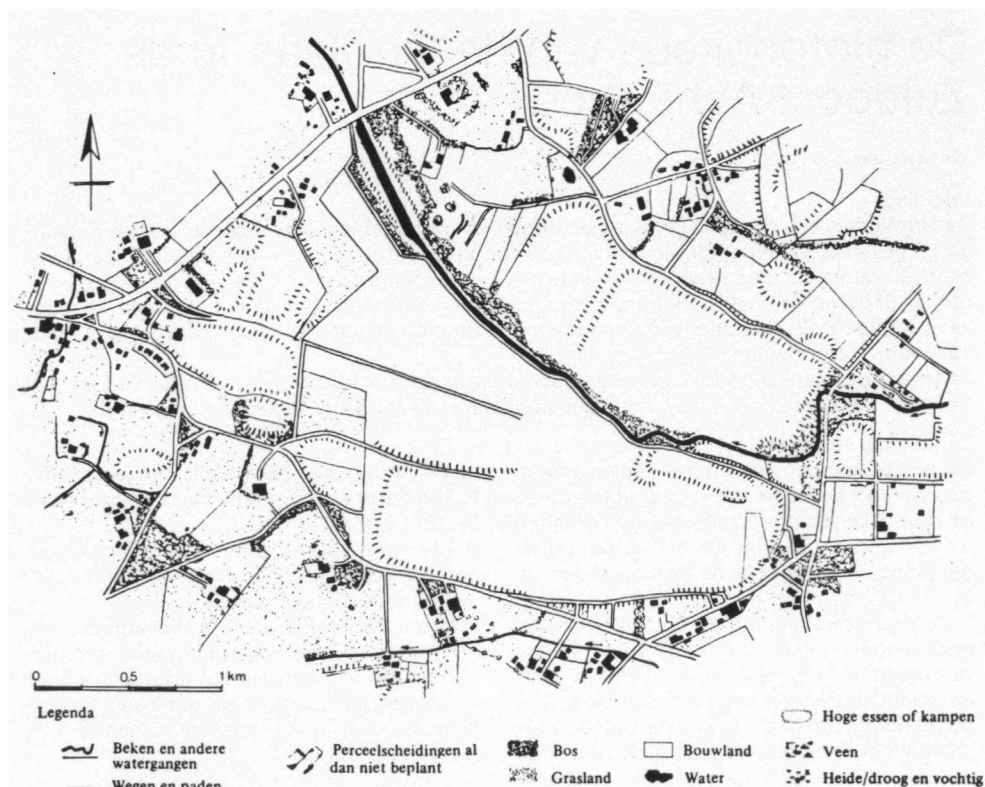
De es wordt doorsneden door de Boven-Slinge en heeft een open karakter. Langs de beek komen stroken beekbegeleidend oud loofbos voor met vooral Zomereik. Langs de wegen

Figuur 1. Ligging van de Zuidoost-Achterhoek.

Figuur 2. Profiel van een zwarte enk aardgrond.

Figuur 3. Ligging van de Hogebeekvonder of Brinkeres (uit: Van den Brand 1981).

aan de noord- en zuidkant treffen wij wegbeplantingen aan van Zomereik en Linde.

Een deel van het kleinschalige patroon op de es verdween al tijdens de vrijwillige verkaveling in 1959 (Meerdink 1982). Op bijgaand kaartje (gemaakt in het kader van een veldnamenonderzoek) is dit nog goed te zien, al betreft het slechts een deel van de es. Het gebied wordt slechts doorsneden door een aantal zandwegen met een overwegend grazige begroeiing.

De es is van oudsher in gebruik als bouwland met bekende gewassen als: Winterrogge, Gerst, Haver, voederbieten en aardappels. Momenteel wordt er vooral Mais verbouwd en is een deel grasland (kunstweide).

Habitat

In Nederland komt de Ortolaan voor in structuurrijke landschappen met een rijke afwisseling van akkers, wegen en paden en opgaande elementen, bij voorkeur op de droge zandgronden (zie Key in Teixeira 1979).

In de Zuidoost-Achterhoek komt de soort voor op de essen en essenketens van het oude hoevelandschap. Vanwege de bodemstructuur komen alleen de essen in aanmer-

king als habitat. Dit in verband met de geringe temperatuur-tolerantie van de soort. Door het dunne verenkleed en het vrijwel ontbreken van een nestbodem is de soort aangewezen op warmte vasthoudende en sterk vochtdoorlatende bodems.

De Ortolaan stelt hoge eisen aan zijn habitat, hoe ziet deze er verder uit?

Van oudsher boden de essen de Ortolaan een geschikte nest- en voedselhabitat. Afwisselende graanvelden van Rogge, Haver en Gerst. Vaak in combinatie met aardappels en voederbieten en doorkruist met open kruidenrijke graspaden. Langs de essen zijn vaak greppels en sloten aanwezig met veel kruiden. Langs de randen vinden wij eveneens middeloude tot oude Eiken.

De graanvelden zijn van belang als nestgebied. De houtwallen en/of bosranden (Zomereik!), de hakvruchtvelden, bermen en de open graspaden als voedselgebied.

De gevarieerdheid en structuurrijkdom van het proefgebied zorgden ervoor dat de Ortolaan zich lang kon handhaven. Het broeden is bekend vanaf 1964 (vrijwel zeker ook daarvoor, er ontbreken echter waarnemingen). Vanaf 1970 is de deelpopulatie op deze es

Jaar	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83
Winterrogge	11	10	9	8	6	5	5	4	4	4	2	3	2	3
Zomergerst	2	1	2	2	1	1	2	—	1	—	—	—	—	—
Haver	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Haver/Gerst	—	1	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—

Tabel 1. Overzicht van de nestplaatsen

nauwkeurig gevolgd. In 1970 werden nog veertien territoria vastgesteld, in 1983 waren dit er nog slechts drie.

Vanwaar deze achteruitgang?

In het proefgebied broedt de Ortolaan vooral in winterroggevelen (zie tabel 1).

De Ortolaan heeft een voorkeur voor wintergraanpercelen. Het gewas heeft, als de soort in het gebied aankomt, al een hoogte van 15-30 cm en biedt derhalve al een zekere dekking.

De andere gewassen (Haver en Zomergerst) zijn van belang voor laat aankomen ~~de~~ en voor vervolglegels. De al eerder beschreven variatie is dus van groot belang.

Uit tabel 1 valt af te leiden dat de Ortolaan de laatste jaren alleen in de Winterrogge gebroed heeft. Dit hangt nauw samen met het aanbod van percelen en gewassen.

In tabel 2 zien wij dat de voor de Ortolaan zo belangrijke gewassen sterk in oppervlakte achteruitgaan in de gemeente Winterswijk.

Wij zien in deze tabel tevens dat de oppervlakte Mais sterk is toegenomen. Als broed-

Tabel 2. Landbouwstatistiek van de gemeente Winterswijk

	1950	1960	1965	1970	1977	1982
Rogge	1534	1675	1542	1126	504	101
Haver	707	404	448	108	23	7
Voederbieten	349	279	188	152	17	16
Aardappels	485	357	196	203	200	186
Mais*)	27	3	10	96	1279	1891

Oppervlakte in ha.

*) = hoofdzakelijk anijmals.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

gebied zijn deze maisvelden echter ongeschikt! Bij aankomst is dit gewas in het geheel niet bodembedekkend, door teelttechnische maatregelen (spuiten met chemische middelen) verdwijnt eveneens de voor de Ortolaan belangrijke akkeronkruidgemeenschap. Naast het verdwijnen van geschikte nestplaatsen, verdwijnt ook een deel van het geschikte voedselgebied.

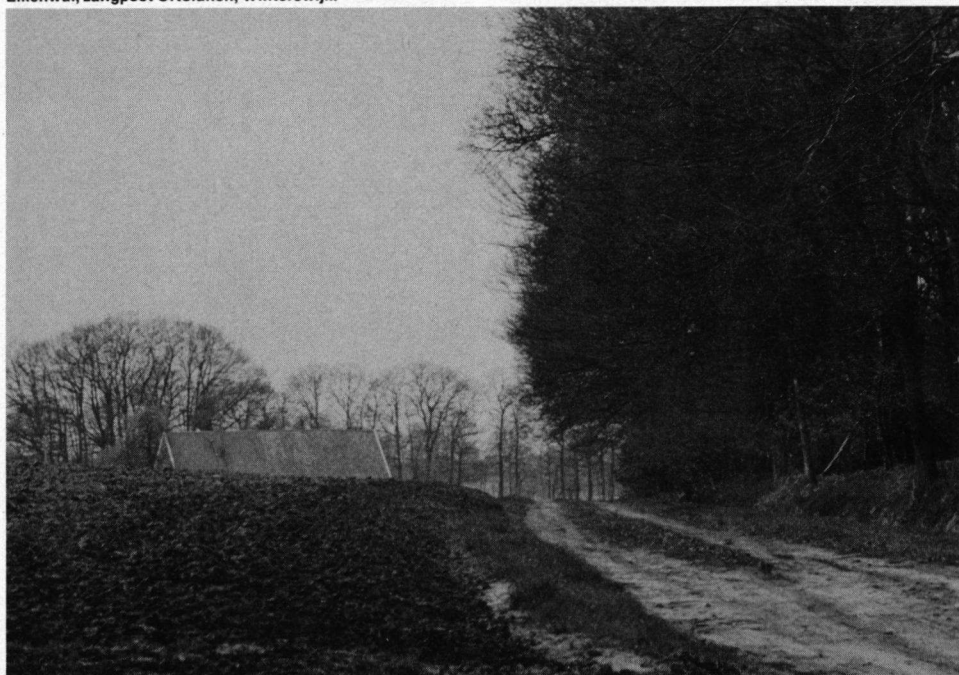
Populatieverloop

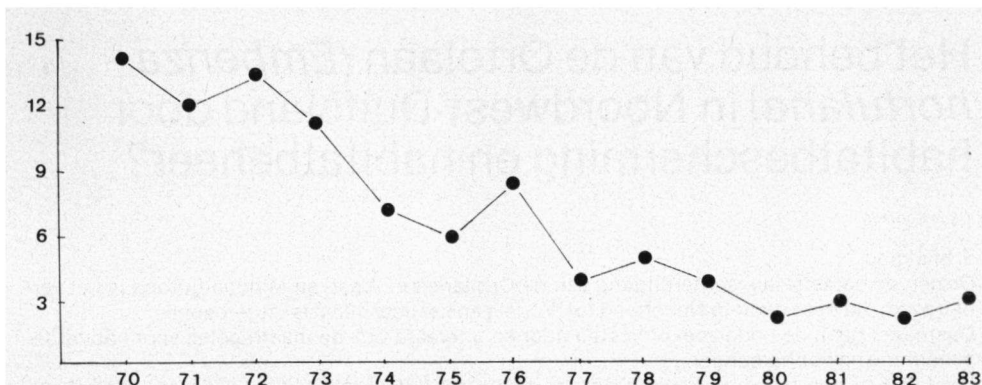
De Ortolaan is sterk achteruitgegaan.

De hierboven beschreven achteruitgang van de habitat suggereert dit al. In figuur 5 staat

Elkenwal, zangpost Ortolanen, Winterswijk.

Foto: Frits van Daalen.

Figuur 5. Populatieverloop 1970-1983 op de Hogebeeksvonder.

Indien wij de Ortolanen willen behouden zullen wij een aantal gebieden moeten inrichten naar de eisen van deze soort. Hiervoor zijn verschillende mogelijkheden ter realisatie. Bijvoorbeeld:

- toepassing van de relatienota
- toepassing van beheer op vrijwillige basis
- het in eigen beheer nemen van gronden van natuurbeschermingsorganisaties
- het in dit kader uit ruilen van gronden
- bij grote escomplexen kan een deel inrichting voldoende zijn
- aanpassing van planologische bestemmingen of ruilverkavelingsingrepen

Ten overvloede dient hier wellicht aan toegevoegd te worden dat het zeer belangrijk is de bevolking zelf hierbij in te schakelen. Enige flexibiliteit van organisaties lijkt geen overbodige luxe, alleen door praten kunnen zaken gedaan worden. Als alternatief kan overwogen worden om elders (al dan niet op natuurbeschermingsgronden) Mais te verbouwen en deze ter beschikking te stellen aan een boer die daarvoor op zijn es de traditionele gewas-

sen verbouwd. Veel speelruimte heeft de Ortolaan namelijk niet, vanwege de extreme broedplaatstrouw.

Nawoord

Het is duidelijk dat dit artikel niet meer dan een handreiking kan zijn naar beheerders en betrokkenen. Het is vanuit de soort zelf geschreven en de probleemstelling is duidelijk. Het moet echter ook duidelijk zijn dat de betrokken landbouwers hun brood verdienen in het buitengebied, niet blind zijn voor de eigen ontwikkelingen in de landbouw, maar het wel beu zijn de ene na de andere nota te zien verschijnen die echter nergens geconcretiseerd (financiën) worden.

Tot slot moet nog opgemerkt worden dat de Ortolaan slechts één van de vele vertegenwoordigers van de vogelgemeenschap van de traditionele bouwlandgebieden is (beter gezegd het oude hoevenlandschap). Andere vertegenwoordigers zijn: Patrijs, Kwartel, Bosrietzanger, Gele Kwikstaart en Geelgors.

■ J. Rademaker, Javastraat 35, 7101 AM Winterswijk, J. Grotenhuis, D 156 A, 7111 NH Meddo, Winterswijk.

LITTERATUUR:

- Brand, S. van den (1981): Winterswijk landschap en vegetatie. Deel I. Ontstaan en opbouw van het landschap. Wetenschappelijke Mededeling no. 147 van KNNV Hoogwoud.
- Conrads, K. (1977): Ergebnisse einer mittelfristigen Bestandsaufnahme (1964-1976) des Ortolans (*Emberiza hortulana*) auf einer Probefläche der Senne (Ostmünsterland). Die Vogelwelt 98 : 3, 81-105.
- Houten, dr. J.G. ten (1960): Winterswijk, land van beken, bossen en venen. Natura 57 (5) : 65-72.
- Meerdink, P. (1982): Veldnamenonderzoek Winterswijk. Schaorpoel 3 : 1.
- Kelj, P. (1979): In: Teixeira — Atlas van de Nederlandse broedvogels. 's-Graveland.
- Rademaker, J. (In voorbereiding): De Ortolaan in de Zuidoost-Achterhoek. Lezing op symposium Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek.
- Stiboka (1973): Ruilverkaveling Winterswijk-west. Rapport nr 901.

Ortolaan-rapport

Ieder, die zijn informatie na dit themanummer over de Ortolaan wil completeren, kan het Ecoscript 12.06N Ortolaan voor 10 gulden bestellen (inclusief portokosten) door overmaking van het bedrag op giro nr.

5543774 van Stichting Mondiaal Alternatief EEBV-Project, postbus 1187, 5602 BD Eindhoven. Vermeld echter bij uw bestelling 'aankondiging Vogeljaar' anders wordt porto berekend.